

„Ludas Matyi“ román átdolgozása.

Írta: GÁLDI LÁSZLÓ

A magyar irodalomtörténetírás mindeddig kevéssé méltatta figyelemre azt aényt, hogy Barac János, ez a magyaros műveltségű, szorgalmas brassói román versíró (1772—1848) nemcsak Árgirus históriáját ültette át és tette a román nép körében évtizedeken át kedvelt olvasmánnyá,¹ hanem lefordította, illetve meglehetősen szabadon átdolgozta *Ludas Matyi*-t is. Barac egyéni fejlődésében ez a Fazekas-átdolgozás mintegy lezárja az első, kizárólag verses átdolgozásokat termő kort (1801—1828); a román Bogdan—Duică György² érdemes kutatásai igen valószínűvé tették, hogy a magyar vígeposz román változata: *Pipelea Gâscariul*³ az 1801-ben megjelent Árgirus-fordítás, a Jeruzsálem pusztulásáról szóló históriás költemény (*Risipirea Ierusalimului*, 1821)⁴ s a Dugonics nyomán szerzett Odisszeia-átköltés (*Intâmplările lui Ulisse*) után, de még 1828 előtt keletkezett.^{4a} Mindeddig magyar részről talán azért mellőzték *Pipelea* históriájának közelebbi megvizsgálását s az eredetivel való összevetését, mert Barac műve a maga korában nem jelenhetett meg. Hiába küldte el a brassói író 1829-ben vagy 1830-ban Gavra Sándornak, az aradi román gör. kel. tanítóképző tanárának, aki román könyvsorozat kiadását tervezte,⁵ Gavra Barac kéziratát nem adta ki, s *Ludas Matyi* román változata a legújabb időkig csak számos kéziratban lappangott. Egyik másolatát Arad környékén találták meg s ezt adták aztán ki népies kiadásban, mely filológiai igényeket igen kevéssé elégíthet ki, az aradi „Sămănuătorul“ könyvtár 8. füzeteként 1916-ban. E késői megjelenés azonban alig csökkenti Barac átdolgozásának érdekességét; ma már tisztán látjuk, hogy e mű teljesen a XIX. század első felé-

¹ Erről ld. *Árgirus históriája az oláh irodalomban* c. tanulmányomat. Egyet. Phil. Közlöny, LXIII. (1939), 153. kk. 1.

² G. Bogdan—Duică: *Ioan Barac*. Buc. 1933. Sokkal gyengébb és felületesebb munka a Ion Colan-é: *Viața și opera lui Ioan Barac*. Buc. 1928. (ld. erről ismertetésemet: *Studi Rumeni* IV. 202—4. l.).

³ Az átdolgozás román címét illetőleg nincs egységesen kialakult felfogás. Az alább említendő egyetlen aradi kiadás címlapján *Pitelea* áll, de a szövegben *Pipelea* olvasható. Colan *Pipelea* alakot említ (i. m. 56. 40—1. l.), Bogdan—Duică-nál a *Pepelea* változatot találjuk (i. m. 56. kk. 1.). Az egyetlen hiteles alak csak *Pipelea* lehet. Így idézi az egykorú A. Gavra (ld. Bogdan—Duică: i. m. 60. l. jegyzet) s erre az alakra következtethetünk magának a román költeménynek egyik szójátékából is (*Pipelea pipăește pe boțeriu* . . . 639—40. v., vagyis: „Pipelea megtapogatja a bojárt“). *Gâscariu* a magyar *Ludas* név fordítása (vö. *gâscă* „lúd“).

⁴ Ennek is magyar forrása van: Nagy Ferenc sárospataki tanár *Pártos Jeruzsálem-e* (1799).

^{4a} Bogdan—Duică: i. m. 30. l.

⁵ Gavra terveiről ld. N. Iorga: *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*. II. 475. l., valamint V. St. utószavát *Pipelea Gâscariul* kiadásához, 49. kk. l.

nek erdélyi román közízléséből sarjadt, s ami ennél fontosabb, műfaj-történetileg is szervelesen beleilleszkedik az akkor meginduló román mű-költészetbe.⁶ Ismeretes ugyanis, hogy ama műfajok között, amelyekkel Erdély magyar-német szellemi légköre a XVIII. század végén a románságot megajándékozta, megtaláljuk a komikus eposzt is. E műfaj első román képviselői Budai—Deleanu János (1764—1820) *Țiganiada* című igen szellemes és sok magyar hatásról tanúskodó elbeszélő költeménye,⁷ valamint Koncz József erdélyi magyar színész műve: Csokonai *Békaegérharcá*-nak szabad román átköltése.⁸ E két műhöz csatlakozik harmadiknak Barac munkája, amely — ha idejében megjelenik — bizonyára népszerűségben majdnem Árgirus mellé emelkedett volna.

Barac átdolgozásával mindeddig részletesen csak Bogdan—Duică foglalkozott, de a román szöveget ő sem vetette össze magyar eredetijével. Más filológiai feladatokat is megoldatlanul hagyott, például nem kutatta ki, mi az igazság ama megjegyzésben, amelyet Barac művének egyik Bukarestben őrzött másolatán találunk.⁹ E szerint ugyanis *Ludas Matyinak* nem 1817-i, Fazekas által átnézett kiadása alapján dolgozott, hanem az 1815-i bécsi ponyvakiadás nyomán. Így tehát a híres magyar költemény román változatáról mindeztől még keveset tudtunk.

Mindenekelőtt Barac közvetlen forrásának kérdését kell eldöntőnk, vagyis oly részeket kell kikeresnünk, amelyek minden kétséget kizáróan igazolják, vajjon Barac az 1815-i első vagy az 1817-i végleges kiadás alapján dolgozott-e.¹⁰ Ilyeneket elég nehéz találni, hiszen egyrésztől nem hú fordításról, hanem szabad, az eredeti szöveg részleteit meglehetősen elmosó átdolgozásról van szó, másrészt pedig magánál Fazekasnál sem túl lényegesek az eltérések a két kidolgozás között. Mindazonáltal kétségeinket több részlet véglegesen eloszlatja. Így például a Matyi megbotozására vonatkozó sorok helyett

Ötvent vágnak rá, melyet süvegelve faránál
Egy ispán híven számlált és Döbrögi börös
Karszékéből számlált . . .

(84—6. s.)

⁶ A magyar hatásra meghonosodott műfajok áttekintését *A XVIII. század magyar humanizmusa és a románság* (Budapest, 1940) c. dolgozatomban adtam (51—2. l.). Ld. még: *La penetrazione dei generi in una letteratura nascente*. Helicon, IV. (1942), 55. kk. l.

⁷ Budai—Deleanuról legújabbán magyarul is írtam az I. jegyzetben említett Árgirus-tanulmányomban. Budai—Deleanu és Gyergyai viszonyáról részletesebben szól román nyelvű tanulmányom: *Contribuții la cunoașterea romantismului românesc*. Convorbiri Literare. 1939. dec.

⁸ Koncz átköltése az Ungaria IV. kötetében jelent csak meg, a XIX. század végén. Rövid méltatást Siegescu József írt róla (Egyet. Phil. Közöny, 1905, 363. kk. l.).

⁹ Bogdan—Duică: i. m. 56. l.

¹⁰ Tekintettel arra, hogy az 1815-i bécsi kiadás nyomán, amely — mint tudjuk — Fazekas hozzájárulása nélkül jelent meg, csakhamar számos ponyvakiadás készült többé-kevésbé változtatlan szöveggel, valószínűnek tartom, hogy Barac forrása nem maga a későbbi igen ritkává lett bécsi „összöveg”, hanem valamelyik utánnomás lehetett (vö. Tóth R.: *Fazekas Mihály versei*. Bp., 1900. 50. l.).

Baracnál ezt olvassuk:

Luându-i găştile toate,
La falangă cum îl scoate
Nepedepsit nu-l lăsa,
Ci din foisor priveşte
Pân'la talpi îl poteceşte.¹¹
(143—47 s.)

Feltűnő, hogy a „bőrös karszéknek“ Baracnál semmi nyoma sincs, e helyett viszont Döbrögi a folyósóról („din foisor“) nézi Matyi megbotoztatását. E változtatás azonban csak látszólagos; az 1815-i kiadás Barac szövegével sokkal pontosabban egyezik:

... mellyet lábtól süvegelve
Egy Ispány számlált, és Döbrögi a' folyosóról
Félkönyökön nézett...

A két kiadás közti különbség világosan tükröződik ebben a részletben is:

1815: Erre Matyit két zöld inges Hajdu lepofozta,
És mind egy ebet a' kastély kapuján kivetette.
1817: Ezt csak alig végzé, néhány zöld ingesek agyba-
Főbe verék, s kiveték jól meghurcolva hajánál...
(91—2. s.)

Barac: Atunci haiducii de spate
Luându-l, din nou îl bate
Cu palme peste obraz
Pe poartă dându-l afară.¹²
(164—7 s.)

Az 1815-i szöveg általában egyszerűbb volt, kevesebb művészi kiszámítottságról tanúskodott, s ez az egyszerűség jobban is illett Barac intencióihoz, aki népének nem magasabb igényekkel fellépő műirodalmat, hanem könnyen olvasható, pergő versekben írott népkönyveket óhajtott adni. Amikor például a végleges kidolgozásban ez a verssor állott:

Meg lesz már — így szól Matyi — meg lesz Döbrögi verve
(120 s.)

amely sajátos szaggatottságával oly jól fejezi ki Matyi lelkendezését, mindenestre könnyebb volt a régi egyszerűbb, de persze kevésbé művészi változat visszaadása:

Jól megyen a' dolog itt, úgymond, már semmi bajom sints.

Baracnál e sor két rövid ízre bomlik:

Acum merge treaba bine,
Nu-mi mai trebuie nimic.¹³
(238—9 s.)

¹¹ Szó szerinti fordításban: „Elvén összes libáit, deresre húzta s büntetlenül nem hagyta őt, majd pedig (t. i. a földesúr) a folyósóról nézte, hogy „patkolják meg“ egészen a talpáig“.

¹² „Akkor a hajdúk hátulról elkapván őt, újból megpofozzák, ki dobván a kapun.“

¹³ „Most jól megy a sorom, semmi sem hiányzik.“

Íme még egy példa annak igazolására, hogy Barac nem a végleges szövegből, hanem az első kiadásból merített:

1815: ... bizonyos legalább, hogy örömmel
És jó kedvvel tért ő meg Skorbuntzius úrhoz.

1817: ... bizonyos, hogy csalfa örömmel
És *degesz erszényel* tért meg Scorbuntius úrhoz.

(340—1 s.)

Barac: ... dânsul cu bucurie
S'a întors cu fire vie
La doftorul cel bătrân.¹⁴

(411—3 s.)

Mint látjuk, a „degesz erszény“ említésének a román szövegben nyoma sincsen. Az 1815-i szöveg vagy valamely más, ezzel azonos ponyva-kiadás használata így bebizonyítottan vehető s rátérhetünk további feladatunkra, Barac változtatásainak megállapítására és értékelésére.

Bár Barac átdolgozása híven követi Fazekas eredetijének menetét, a külső tagolás szempontjából mégis fontos eltérés tapasztalható. Feltevére, hogy az 1916-i Aradon megjelent kiadásában található beosztás valóban magától Baractól származik, azt mondhatjuk, hogy a román átdolgozó *Ludas Matyi* eredeti négy „Levonását“ szinte túlságosan elaprózta. Az első „Levonás“-nak 3, a másodiknak 6, a harmadiknak és negyediknek 4—4 rész felel meg, úgyhogy az eredeti négy rész helyett, amely az expozíciót és a hármas kalandot oly plasztikusan tagolta, Baracnál 17 kisebb szakasz keletkezett. Ezek az apróbb részek bizonyára az olvasó érdeklődésének felkeltését és állandó ébrentartását szolgálták: Nem egy szakasz éppen ott ér véget, ahol valami érdekes esemény következik s így mintegy kényszeríti az olvasót a következő részlet elolvasására. Mint látjuk, a népkönyvek egyik közismert, régtől használt fogásával van dolgunk. Az egész szerkezetet a következő táblázat érzékelteti:

Fazekas:	Barac:	
Első Levonás	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Pipelea și mamă-sa</i> (P. és anyja). 2. <i>Pipelea la târg</i> (P. a vásáron). 3. <i>Potcovirea lui Pipelea</i> (P. „megpátkolása“). 	
Második Levonás		<ol style="list-style-type: none"> 4. <i>Pipelea pleacă în lume</i> (P. világgá megy). 5. <i>Pipelea și casa boierului</i> (P. és a bojár háza). 6. <i>Pipelea se face lemnariu</i> (P. ács lesz). 7. <i>Pipelea prânzește la boierii și se duce cu el în pădure</i> (P. a bojárnál ebédel s vele megy az erdőbe). 8. <i>Pipelea leagă mânila boierului</i> (P. megkötí a bojár kezét). 9. <i>Boierul nu se mai arată</i> (A bojár többé nem mutatkozik).

¹⁴ „Örömmel és jó kedvvel tért vissza az öreg orvoshoz.“

Harmadik Levonás	}	10. <i>Pipelea se gătește pentru a două bătaie</i> (P. a második megverésre készül).
		11. <i>Pipelea jură meșteșugul doftoricesc</i> (P. ellesi a doktori mesterséget).
		12. <i>Doftorul Pipelea la boierul</i> (P. mint orvos a bojárnál).
		13. <i>Doftoria lui Pipelea</i> (P. orvossága).
Negyedik Levonás	}	14. <i>Teama boierului de Pipelea</i> (A bojár fél P.-tól).
		15. <i>Pipelea se gătește pentru a treia bătaie</i> (P. a harmadik verésre készül).
		16. <i>Pipelea și geambașul</i> (P. és a lókupec).
		17. <i>Pipelea și boierul la a treia răfuială</i> (P. és a bojár a harmadik megtorlásnál).

Ha végigtekintünk ezeken a fejezetcímeken, megállapíthatjuk, hogy Barac általában elég ügyesen szedte izekre az elbeszélést. Tagolása logikus „jelenetezés”; a cselekvény mozgalmasságát mindenestre növeli. Erre annál nagyobb szükség volt, mert Barac rövid versei — amelyekre még verstani szempontból alább visszatérünk — bizony sokszor egyhangúan peregték s távolról sem bírtak annyi elevenséggel, mint Fazekasnak jó magyar nyelvérzékkel alkotott, színes, az élőbeszédhez közelálló hexameterai.

Ha már most a részletes szövegegybevetésre térünk, azonnal feltűnik, mennyivel homályosabb az expozícióban Barac környezetrajza még Fazekashoz viszonyítva is. A magyar költőnek e soraiból

Hajdann egy faluban a' Nyíren-ó vagy az Erdő-
Háton vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe
(1—2. s.)

legalább az kitűnik, hogy a történet színhelye Magyarország. Barac a földrajzi keretet még ennyire sem jelzi, hanem megelégszik a „volt egyszer”-féle mesekezdettel:

Fost-a oarecând odată
O văduvă cam ciudată...^{14a}

Könnyű megérteni, miért hagyta el a román író a magyar helyneveket. Barac egész művében gondosan került minden magyar vonatkozást. Nemesak a költemény címéből maradt el a híres „egy Eredeti Magyar Rege” megjelölés, hanem másutt is a magyaros sajtóságok mindenütt elhalványultak. Amikor a szöveg Baracot arra kötelezte volna, hogy feltétlenül megemlítsé Magyarország nevét, e helyett a román író „a császári tartományok”-ról emlékezett meg, híven ama román politikához, mely a magyar hatóságok megkerülésével, mindig egyenesen a császárhoz igyekezett fordulni. Ilyen változtatást találunk a következő szakaszban:

^{14a} „Volt egyszer valamikor egy kicsit különös özvegy.” A *ciudată* „különös” szó pusztán a rim kedvéért került ide.

Fazekas: Úgyde uram! — felel a' siheder, — jó nagy Magyarország,
És mégis ki hagyom mindjárt vájajtni acéllal
Mind a két szememet, ha csak egy lova hág is elébe.

(IV. levonás.)

Barac: . . . Fie, fie
Dar să-mi sară ochii mie
Așa eal să mai găsești
Ca cu fuga să-l întrecă
Sau ori în ce chip să facă
*In țările împărătești.*¹⁵
(801—6 s.)

Barac dicséretére legyen azonban mondva, hogy a gonosz földesurat sem hagyta meg magyarnak. Ha nála Döbrögi magyar marad (mint például a Budai—Deleanunál szereplő Becskerek Istók, a magyar nemes egyik legelső satirikus rajza), viszont Matyi már mint román ifjú jelenik meg, akkor ebben az olvasók feltétlenül célzást látnak a magyar földesurak s a román parasztok szembenállására, vagyis arra az ellentétre, amelyből részben a Hóra-mozgalom is kirobbant. Barac azonban nem törekedett efféle ellentétek kiélezésére; ő a cselekvényt románság egyes részleteiben, hanem teljes egészében lokalizálni igyekezett. Nemánná tette nemesak Ludas Matyit, akiből — mint láttuk — Pipelea lett, hanem Matyi ellenfelét, Döbrögit is, akit Barac egyszerűen *boier* néven említ. A nemzetiségi ellentét eltűnt tehát, de a szociális szembenállás megmaradt s természetesen érvényesült az a demokratikus célzat is, amely Fazekas művének életrekeltője volt. Érdekes azonban, hogy Barac az egyébként névtelen román földesurat éppen *boier*-nak mondta, vagyis egy olyan névvel illette, amely elsősorban a Kárpátokon túli románoknál volt széltében-hosszában elterjedve. Feltehető-e vajjon, hogy a bojárok e jellegzetes típusának meglevenítésével Barac a Kárpátokon túli társadalmi állapotokra célzott? E szándék igen valószínű, bár figyelemmel kell lennünk arra a tényre is, hogy Erdély egyetlen vidékén, Fogarasban a középkor óta szintén voltak *boier*-ok (vagyis a havaselvi vajdák által nemesi rangra emelt és birtokadományban részesített románok), s hogy maga Barac szintén fogarasi származású volt. A Kárpátokon túli siralmas állapotokra való éelzás azonban mégis valószínűbbnek látszik; a *boier* szó mellett más speciálisan kárpátalji fogalmak és tisztségek neve is előfordul¹⁶ s az erdélyi magyar nemesi birtokososztályra az egész

¹⁵ „Ám legyen, de ugorjék ki mind a két szemem, ha még találsz a császári tartományokban olyan lovat, amely gyorsabban futna vagy akármiben felérne ezzel.“

¹⁶ Különösen jellegzetes ebből a szempontból a következő részlet:

. . . Nosza ispán, szolga, poroszló
Hajdu, kukta, szakáts, kertész, szoba-, konyhaleányok,
Béres, strázsa, kotsis, fullajtár, bába, favágó . . .
Fusson az ulvarból a' rétre, ligetre, tserére
(305—9. s.)

E sorokat Barac így tolmácsolta:

Căminariu, stolnic să saie
Logofeți să nu se spaie,
Arnăuți și bucătariu,

román verszetben sehol a legesekélyebb célzás sincsen; Barac az ő *boier*-ját soha nem nevezi *nemeș*-nek sem, bár ez a szó a XVIII. századi erdélyi román nyelvben egészen közkeletű volt.

A romános környezetrajz magyarázza azon eltéréseket, amelyeket például Matyi úti elemőzsiájának leírásában találunk:

Fazekas: Ebbe az anyja rakott turót, hájat, kenyeret, sőt,
S fokhagymát . . .

(54—5 s.)

Barac: I-a dat baba pâne, sare
Și un *mălăiaș* mai mare
Brânză, ceapă, usturoiu.¹⁷

(23—5 s.)

A „jókora darab málé“ (*mălăiaș mai mare*) tipikusan román étel. Érdekes és részben szintén a hős román jellegével magyarázandó változtatásokat mutatnak a következő sorok:

Fazekas: Nyáron a' legyet a' szárán tsapkodta napestig,
Télen a' tüzelő mellett a' piszkafa végén
Átsorgott el egész napokat. Jó anyja eléggé
Zsémelt rá; de akár a' száraz falra marokkal
Borsót hintett volna, szitok, motsok, és a' hurítás
Annyit tett Matyinak . . .

(6—11 s.)

Barac: După muște umblător,
In cenușe țezător.
Destul îl muștra bătrâna
Pe ceva să pună mâna.
Lui nimica nu-i pâsa.

Vizitiu, slugile toate,
Muieri, fete, cum se poate
Străji, babe și grădinariu,
Și uncheși cu barbe sure
Toți să fugă la pădure,
Și la câmp și la livezi!

(621—9 s.)

E sorok szó szerinti magyar fordításban így hangzanak: „Ugorjon tisztartó, asztalnok, a gazdatisztek ne ijedjenek meg (! a rím kedvéért van betoldva!), fullajtárok, kukta, kocsis, szolga, mind, asszonyok, lányok, ki ahogyan tud, strázsák, vénasszonyok, kertészek és ősz szakállú aggok, mind fussanak az erdőbe, mezőre, ligetbe!“ E felsorolásban egész sereg szó (*stolnic, logofăt, armăt* stb.) csak Havaselvén és Moldvában használatos, Erdélyben soha. Ezt a tényt már Bogdan—Duică is megfigyelte (i. m. 57. l.), de hozzátette, hogy Barac nyelvben vannak tipikusan erdélyi vonások, amelyek a mérleget szerinte visszabillentik Erdély felé. A kérdést nem lehet így felfogni, elvégre erdélyi román nyelven is elmondhat valaki egy olyan történetet, amelyet Havaselvére vagy Moldvába képzel. Másrészről az olyan magyaros ígék, mint pl. a *practizălu*’ praktizál, orvosi gyakorlatot folytat’ e korban a Kárpátokon túl is gyakran előfordultak.

¹⁷ „Adott anyja neki kenyeret, sőt és egy nagyobbaeska málét, turót, hagymát, fokhagymát.“

Ca mazărea pe părete
Avea bețele pe spete
Dela baba, mamă-sa.¹⁸

(9—16 s.)

Itt az első szemünkbe ötlő sajátság az, hogy Matyiról ezt írja Barac: „hamuban üldögélt“. Ennek a vonásnak kidomborítása közvetlenül a román főszereplő nevével magyarázandó: a románban ugyanis *Pipelcuță* Hamupipőke ismert neve, s ha Ludas Matyiból *Pipelea* lett, ezzel Barac — némi önkényességgel — mintegy Hamupipőke férfi-változatát teremtette meg. A másik érdekes vonás az, hogy „a falra borsót hintés“ jellegzetesen magyaros motívuma a románban is megmaradt (ca mazărea pe părete); az erdélyi román nyelvhasználat egyébként jól ismeri ezt a fordulatot (Molnár Zoe, szilágysági származású tanítványom szíves szóbeli közlése).

Tudatos elrománosítást mutat az a részlet is, ahol Matyi a vásárra indul:

Și punându-și pe ureche
(Căciula cea roasă veche.¹⁹

(86—7 v.)

A magyar hős persze nem visel bárányborsüveget (căciulă), hanem „egy jó kézbeli füttyökössel“ fegyverkezik fel s úgy hessegeti libáit a vásár felé.

Maga a vásár és a Döbrögivel való első jelenet általában elég híven van románul visszaadva, de persze Barac rövid verseiben sok a szószaporítás; nyoma sincs az eredeti plasztikus tömörségének. Még Ludas Matyi szállóigévé lett híres felkiáltását is („háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza“) Barac mintegy tíz sorban tolmácsolja (152—3 v.).

Határozottan ügyesebb a Második Levonás kezdetének fordítása, ahol Matyi vándorútjáról szól Fazekas. Itt Barac egészen híven követte magyar eredetijét:

Hogy dühe céljához juthasson, pénz kuporásra
Adta magát; jótskán keresett is, hol napi számmal,
Hol szolgálattal; 's néhány nyelvembe eléggé
Jártas lett, mert sok nagy városokat bebarangolt;
S annyira mennyire sok mesterségnek kitanulta
A' tsinnyát binnyát...

Și făcându-și planul mare
Și-a pornit lucrarea tare
Bani să-și poată căștiga.
Cu munca și slujbe grele
Căștigându-și bani pe ele
Limbi învăța și striga,
Că toate vrea să asculte.
Umblând țări, orașe multe,

¹⁸ „Csak a legyek után járt s a hamuban üldögélt. Eleget szidta az anyó, hogy fogjon már valamihez. Ő semmivel sem törődött. Mint borsó a falra, úgy hullt hátára a botütés öreganyjától.“

¹⁹ „Fülére húzván elvászott, öreg bárányborsüvegét.“

La toate s'a pedepsit:
 La mai multe meșteșuguri
 Șiretlicuri, vicleșuguri,
 Până când s'a procopsit.²⁰
 (195—206 s.)

Egy-egy kisebb félreértéstől eltekintve, Döbrögi és az olasz pallér képében jelentkező Matyi találkozása sok elevenséggel van fordítva. Hosszadalmas betoldások sincsenek mindaddig, amíg Döbrögi a „sűrű völgyben“ magára nem marad ellenfelével, aki aztán felfedi kilétét. Nagyon szegényes viszont a Második Levonás zárójelenetének átdolgozása: itt nincs nyoma sem a keresés ügyes érzékeltetésének, sem a finoman kontraszthatással rajzolt esti hangulatnak:

Végtére az ispán
 Nem veszi a' dolgot tréfának, hoppogat: erre
 Hoppot mond itt, ott meg amott a' rengeteg erdő.
 Hallgatnak: de csak a' baglyok huhogási szakasztják
 Félbe az alkonyodást követő vadon estveli tsendet.

Baraenál mindez igen elmosódottan maradt meg:

Și văzând că seara vine,
 Socotind că nu e bine,
 Incepură a-l căuta.
 Căuta cu mic cu mare
 Prin pădure cu mirare
 Și glas nu se auzia.²¹

(414—419 v.)

A hazavivésnél elmaradt a két kárörvendő paraszt alakja:

Egyik jobbágy a' másiknak kurta gubáját
 Megrántá: más a' mellette valóra könyökkel
 Titkon bökdöse, míg urok óbégatva könyörgött.

Éppen az ilyen, valóban művészi hatású részletek elhagyása igazolja Bogdan—Duică véleményét: Pipelea a magyar eredetinek leegyszerűsített, valósággal „eldurvitott“ változata (o grobianizare a lui *Ludas Matyi*).²²

Ismét jobb azonban a Harmadik Levonás első fele, ahol Matyi orvosmesterségére készülődik. A magyar eredeti az akkori orvostudomány kellékeinek valóságos művelődéstörténeti tárháza. Az 1815-i ponyva kiadás hatása itt is nyilvánvaló:

²⁰ „Nagy tervet csinálva, erősen munkához látott, hogy pénzhez jusson. Munkával és nehéz szolgálattal pénzt szerezvén, nyelveket tanult és azt mondta, hogy mindent meg akar érteni. Sok országot és várost bejárván, mindenbe belekóstolt: mindenféle mesterségbe, ravaszságba, hamisságba, amíg kiművelte az esztét.“

²¹ „És látván, hogy jön az este s azt gondolván, hogy valami nincs rendben, elkezdtek keresni. Kereste apraja-nagyja az erdőben, de hiába esodálkoztak, hang semerről sem hallatszott.“

²² Bogdan—Duică: i. m. 57. l.

Olly feltétel alatt, hogy az esmeretes nyavalyáknak
 Czifra nevére, haszonvehető füvekre, porokra,
 Érvágó, krisztély, köppöly, lánczéta, borotva
 S más borbély szerszám hasznára, sebekre való szer
 Fördők s párolatok készítésére, kenőcsre
 Oktatná ötet, s adná oda néki ruháját,
 Ótska parókáját, spádéját és paripáját,
 Igért zálogot is, hogy hágy Skorbuntzius Urnál
 A' paripáért, és a' Doktori gála ruháért
 E mellett az egész nyáron szolgálja el ingyen.

Baracnál tökéletesen megtaláljuk, néhány kisebb változtatás ellenére is, az eredeti mozgalmasságát:

Numai pentru să-i arate	Bai, unsori și legătură
Numele cele ciudate	La rane și umflătură,
Ale doftorilor,	Și căte feluri de ir?
Doftorii de toată rana,	Și aflându-si acea cale
Cum să vindecă cătana,	Șă-i dea și hainele sale
Numele ierburilor,	Paroaca și calul lui,
În ce chip tămădueste,	Sabia și celelalte
Și în ce chip uneltește	Practizăluiri înalte
Lăsat de sânge, apoi clistir,	De ale doftorului . . . ²³
	(484—501 s.)

Mikor Matyi orvosként ér Döbrögi falujába, Baracnál is „kalauzt“ fogad (călăuză, 540 v.), az 1815-i kiadás nyomán („tüstént kalauzt kért“; a végleges szövegben ez áll: „egy vezetőt bére.t“). A tört magyarságú, németes mondat („Mert ő menni muszayn szakkorment a generális“) természetesen Baracnál nem lehet meg, mert ez csak az átdolgozott 1817-i kiadásba került bele.

Amikor Matyi megvizsgálja a földesurat s felsorolja mindazon füveket, melyeket Fazekas, mint botanikus jól ismerhetett, de amelyekről Baracnak fogalma sem volt, a román szöveg erősen megrövidül s mindössze csak ennyit találunk:

Si numindu-le anume,
 Multe mii ce sunt în lume,
 De păduri și de livezi . . .²⁴
 (616—8 s.)

Megvan ellenben az eredeti felsorolással érzékeltetett mozgalmassága a románban is a szolgaszemélyzet szétszaladásával kapcsolatban (vö. a 16. jegyzettel). Barac érezte tehát, hogy az efféle tréfás „seregszemlék“ szinte a műfaj követelményeihez tartoznak, de nem mindig volt szókinese és fogalmi köre elegendő a magyar szöveg változatosságának utánzására.

²³ „Csakhogy mondja meg neki az orvosságok csudálatos nevét s mutasson meg neki mindenféle orvosságot, hogy kell meggyógyítani a katonát, mondja el neki a füvek neveit, melyik hogyan gyógyít, valamint hogyan hat érvágás, kristély, furdő, kenőcs, kötés a sebre s a daganatra s hányféle ir van a világon? Módot talált arra is, hogy neki adja ruháit, parókáját és lovát, kardját és egyéb tudós orvosi eszközeit . . .“

²⁴ „És felsorolván azt a sok ezret, ami szerte a világon van erdőkben és mezőkön.“

A Negyedik Levonás román átfordozása igen terjengős: az eredeti 94 sorából Baracnál több mint 200 rövid sor lett! E hosszadalmasság mellett is azonban eredeti leleményt nem igen találunk. Barac erősen ragaszkodott Fazekas szövegéhez, s még azt sem vette észre, hogy a Ludas Matyi nevéből származó ügyes szójáték a románban egészen értelmetlenné vált. Ha ugyanis a hőst már nem *Ludas* Matyinak hívták, akkor ugyan mi értelme lehetett e sorok átültetésének:

... a' Lúdas név annyira fészket
Vert szívébe, hogy a vidék *lúdját* kiölette,
Mert tsak *lúd* tollat látott is, azonnal elájult.

A vásáron való első találkozás emléke aligha lehetett elegendő ok a „lúd-motívum“ megőrzésére.

Az egész történet tanulságát összefoglaló két sort

... Az Isten
Így bánik, s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal

Barac nagyon kiélezte s heves tiltakozással alakította át mindennemű zsarnokság ellen:

Că Dumnezeu poruncește,
Judecă și pedepsește
Pe tirani de pe pământ.²⁵
(908—10 v.)

Befejezésül meg kell még emlékeznünk Barac átfordozásának vers-tani problémáiról is. Baracról a román irodalomtörténeti közvélemény azt tartja, hogy legtöbb verses elbeszélését román népies trochaikus versben írta, vagyis abban a formában, amely a mi ú. n. „ösi nyolcas“-unkhoz igen hasonló. E tétel azonban némi módosításra szorul, amennyiben nemcsak itt, hanem Barac más műveiben is a négyes trocheus nem *népies párrímmel* fordul elő, hanem egy olyan strofikus formában, amely a román népköltészettől teljesen idegen. A román Ludas Matyi ugyanis hatsoros strófákban íródott; az 1—2. és a 4—5. sor 8 szótagú, a 3. és 6. viszont 7 szótagú. A rímek elhelyezése: a a b c e b (ld. a fentebbi példát). Ez a verstípus igen régi; alapjában azonos azzal a középkori formával, amelyet pl. a *Stabat Mater* is képvisel. Kérdés azonban, hogyan, mi-féle közvetítéssel került Barachoz. Két lehetőség képzelhető el. Tekintettel arra, hogy e forma az újjörög költészetben keresztül a Kárpátokontúli románoknál már a XIX. század elején meghonosodott,²⁶ nincs kizárva, hogy a brassói Barac, akinek a havaselvi román irodalmi kezdeményekről bizonyos tudomással kellett bírnia, onnan merítette formai ihletét. A másik közvetítést a magyar irodalmon, illetve a magyarországi latin műveltségen keresztül képzelhetjük el. Ismeretes ugyanis, hogy a híres erdélyi iskola egyik tagja, Șincai György éppen a XIX. század elején

²⁵ „Mert Isten uralma alá hajtja, ítélete alá vonja és megbünteti a földi zsarnokokat.“

²⁶ Vö. Gáldi László: *Le origini italo-greche della versificazione rumena*. Roma, 1939. 28. l.

ültette át románra a *Stabat Mater*t eredeti versformájában,²⁷ s jól tudjuk, hogy a hatsoros trochaikus strófát a magyar anakreontikusok és rokokó költők, köztük Csokonai is igen kedvelték. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Barac több ízben (pl. Dugonics átdolgozásában is) örömet plántálta át anyanyelve verstechnikájába a magyar alexandrinust — annak choriambusi lejtésével együtt!²⁸ —, akkor nem csodálkozhatunk azon a tényen sem, hogy a román Ludas Matyi formai szempontból tulajdonképpen Csokonai közvetlen hatása alatt jött létre. A magyar irodalomban nagyon járatos, Nagyenyeden és Kolozsvárott tanult Barac feltétlenül ismerte legalább is a Lilla-dalokat²⁹ s könnyed verselő készségét Csokonai ragyogó technikája szinte szükségszerűen csiszolta, fejlesztette. Még az sem látszik Barac eredeti leleményének, hogy ő ezt a kifejezetten lírai formát epikus célokra is felhasználta, ebben a formában tolmácsolván Hamlet történetét, sőt — Kártigámot is!³⁰

Mindent összevéve, a román Ludas Matyi nem nagyigényű, de érdekes és eléggé sikerült munka, melyet azért is meg kell becsülnünk, mert szerzője a magyar demokrata szellemnek ezt a vádiratát nem használta fel eszközként az erdélyi magyar nemesség állítólagos „elnyomása” ellen, hanem helyes érzékkel a gögös, szívtelen Kárpátokon túli földesurakra alkalmazta mindazt, amit Fazekas Döbrögiről sok-sok magyar nemzedék szívébe oltott.

²⁷ Gaster: *Chrestomatie Roumaine*. II. 186. l.

²⁸ Ld. Bogdan—Duică: i. m. 54. l.

²⁹ Csokonainál e forma megvan pl. ebben a versben: *A versengő érzékenységek*. Hozzá vagy olasz vagy német közvetítéssel került. Műfajilag még közelebb eső minta lehetett Csokonai *Békaegérharc-a*, amelyet Konez József is ehhez igen hasonló formában fordított le.

³⁰ Bogdan—Duică: i. m. 107. kk. l., 135. kk. l.